

ELIAS CANETTI

MASSE UND MACHT

Hamburg, Claassen Verlag GmbH, 1960

CROWDS AND POWER

New York, The Viking Press, 1962, 1966

MASA A MOC

Praha, Arcadia, 1994

TIBOR PICHLER 1996

①

GEORGE STEINER 1962

②

NORMAN COHN 1962

③

RICHARD D. LAMBERT 1963

④

JOSEPH S. ROUCEK 1966

TIBOR PICHLER
AKO PREKUKNŮT MOC

*Písané pre K&K
 1996*

Mario Muchnik, editor španielskej mutácie Canettiho diel, rozlišoval v literatúre typy „cikád“ a „mravcov“. Cikády sú oslnivé, komunikatívne, vždy ochotné poskytnúť interview a rozprávať o sebe, o svojich myšlienkach a o svojom písaní. Prekypujú tvorivosťou, oplývajú nápadmi, chrlia myšlienky, darí sa im v ruchu. Mravcom nie. Ich práca je minuciózna, letora vážna. Vyhýbajú sa prílišnej pozornosti médií, pretože ich to ruší pri práci a bráni mysleniu, ktoré nie je ohňostrojom ideí a argumentov, ale vytrvalým a nezlomným sledovaním jednej témy, ktorej zasväcujú život. Myslia trpezlivo. Zhromažďujú poznatky, o ktorých dlho premýšľajú, aby povedali niečo podstatné, trvalé. Chcú vypovedať pravdu, ktorá neohúri, ale zaváži. Píšu priam pre večnosť a v ich vetách nie sú nadbytočné slová. Niet pochyb o tom, že Elias Canetti bol „mravec“. Jeho Masa a moc, o ktorej bude reč je „mravčím dielom“. Písal ju skoro tri desaťročia. Keď si dáme námahu prečítať ju, zistíme prečo. Hoci ju autor pokladal za svoje najväčšie dielo, Nobelovu cenu za literatúru dostal za román Zaslepenie a všeobecne známym sa stal vďaka viacerým zväzkom memoárov, ktoré nie sú len dokumentom o dobe, ale aj kronikou reflektovaných zážitkov zo stretnutí so zaujímavými súčasníkmi ako aj z čítania kníh, ktoré ho formovali. Štúdium Masy a moci by malo sprevádzať čítanie jeho pamätí.

Rozprávanie o mase a moci nie je náhodným dielom, dielom chvíľkovej intuície. Canettiho nemotivoval čisto literárny, takpovediac abstraktný záujem. Jeho rozprávačský impulz má hlbšie korene: spočíva v nezvyčajnej, povedal by som morálnej vnímavosti voči veciam života, v otrasenosti dianím doby a v presvedčení o povolaní spisovateľa. Písal, lebo sa búril a protestoval proti násiliu a smrti. Jeho písanie malo morálny podklad.

Keď som spomínal Canettiho vnímavosť, myslel som tým jeho citlivosť nielen voči napísanému slovu, ale aj voči slovu počutému, teda voči dianiu na uliciach, na miestach i v miestnostiach, kde sa ľudia schádzajú, kde skrátka tvoria masy. Masy tvorené ľuďmi sú neodmysliteľným ľudským existenciálom. Dôležitosť masy sa mu vyjavila v osobnej skúsenosti. Zažil masy Frankfurtanov demonštrujúcich proti zavraždeniu Waltera Rathenaua a bol v mase ľudí vo Viedni v deň, ktorý sa do dejín zapísal ako požiar Justičného paláca. Masa teda nie je pre Canettiho záležitosťou abstraktnou a teoretickou, ale zakúsenou a zakúšanou. Nedémonizuje ju, jednoducho bola a je.

Vo viedenskej Alserstrasse mal Canetti, ako o tom píše vo svojich pamätiach, ďalší zážitok osvietenia, keď mu v mysli skrslo, že existuje čosi ako masový pud. Existuje teda nielen individuálny, ale aj masový pud a tieto dva sa dokonca ocitajú v rozpore. Jeho skúmaniu venoval najtvorivejšie roky svojho života. A výsledok predstavuje Masa a moc. Nie je v pravom slova zmysle vedeckým textom, hoci Canetti mienil nájsť „zákony masového správania sa“. Je však poznávajúcim rozprávaním, založeným na pozorovaní a štúdiu nepredstaviteľného množstva literatúry. Je to unikátne dielo. Svojou prehľadnou stavbou, jednoduchou, ľahko zrozumiteľnou a pritom vecnou a výstižnou terminológiou a v neposlednom rade i svojou použiteľnosťou. Napriek uvedeným superlatívom čitateľ nosiť ide o dielo, o ktorom čitateľ musí premýšľať, ak chce dostať to, o čom vypovedá, do „domácnosti“ svojoho intelektu a vôbec do systému svojich životných stratégií.

Masa a moc nie je len *work of art*, je aj čímsi viac: je sprievodcom po dejinách ľudského, zámerne nepoužívam prívlastok ľudského, diania, ktoré skôr zarmucuje ako povznáša. Canetti však nebol pesimistom, ale moralistom vo veľmi hlbokom zmysle slova. Masa a moc je životnou príručkou. Treba sa však naučiť používať ju. Nie je napínavé ju len čítať. Najnapínavejšie je sledovať život okolo seba a skúmať ho na základe canettiiovských poznatkov a opisu mocenského diania. Pod takouto optikou sa ukáže, že Canetti nielen orientuje ale aj pomáha čeliť chŕťkam mocných (prežívajúcich a požírajúcich menej mocných, hnaných svojou paranojou). Pomáha čítať svet a vymýšľať

stratégie odboja proti mocným, ktorí podľahli pokušeniam moci. Poznaním „tajomstva“ mocných učí ako byť mocným, prinajmenšom ako prestať byť nemohúcim. Učí „ako prekuknúť“. Treba však poznamenať, že prekuknutie nie je „chytrosťou“, pretože tejto chýba práve tá morálna kvalita, o ktorú Canettimu ide. Chytrosť je totiž len využívaním/zneužívaním poznania mechanizmu existujúceho stavu vecí na vlastný prospech prostredníctvom vonkajšieho, zdanlivého prispôsobenia sa, čiže cynizmom.

Canettiho *Masa a moc* bola príručkou niektorých predákov polskej Solidarnošči, po ktorej sa hali, keď mali rokovať so zástupcami režimu. A náš zážitok masy na námestiach v revolučnom roku 1989 bol skúsenosťou so „zákazovou“ masou, ktorá štrajkuje a vypovedá poslušnosť a „obrátovú“, revolučnou masou, ktorá ruší doterajšie mocenské pomery.

Pre rozvoj občianskych cností je inštruktívne inšpirovať sa podkapitolou *Otázka a odpoveď*. Patrí, popri kapitole *Rozkaz*, medzi najpôsobivejšie a najzávažnejšie časti Canettiho diela. Možno z nej vyvodíť poznatok o dôležitosti kultúry kladenia otázok pre spoločnosť a jej poriadok. Pýtať sa môže a má každý. Pravda, vedieť sa pýtať (i vedieť odpovedať alebo neodpovedať) je umenie. Otázky dieťaťa a blázna, ako hovorí Canetti, sa dajú ľahko odbiť. Treba však vedieť klásť také otázky, na ktoré prichádzajú odpovede, ktoré opýtaného zaväzujú tým, že ho pýtajú k istému stanovisku a zároveň ho nútia odhaliť to, čo by rád skryl. Takýto priebeh zvyšuje pocit moci na strane pýtajúceho sa. Kladenie otázok je teda mocenskou operáciou. Je „vníkaním“.

Masa je existenciálom človeka. Má rôznu podobu, zrod, zánik i účel či „afekty“. Sú masy „otvorené“, „uzavreté“, „oslavujúce“, „zmnožujúce“, „utekajúce“, „štvúce“, „dvojité“ (vojnu vedúce), „zákazové“ i „obratové“. Masa v Canettiho chápaní nie je apriórne negatívne obsadeným pojmom.

Moc je takisto existenciálom ľudského. Je tu nositeľ moci - „prežívajúci“, i rekvizity a nástroje moci: „tajomstvo“, „rozkaz“ a jeho „osteň“ vo vykonávateľovi, ktorý spôsobuje bolesť, spletitá hra otázok i odpovedí, o ktorej som sa zmienil. A existuje masa obetí moci, masa usmrtených. Práve oni vyvolávajú u Canettiho túžbu „skončiť s násilím“.

Zdá sa, že rozvoj civility dáva šancu postupne etablovať bezsmrtné mocenské hry, ktorej prvkami, podľa Canettiho, je parlamentarizmus (zápas dvojitej masy vládnúcich a oponujúcich bez smrti porazených), *furor* zmnožovania potrieb a ich uspokojovania výrobou, ktorej vojna škodí a stáva sa nerentabilnou. Mier sa stáva nevyhnutnosťou. Otázkou však zostávajú „prežívajúci“, inak povedané držitelia moci a ich paranoická potreba „prežiť“, udržať sa „požieraním“ iných. Ako liečiť túžbu po moci a strach z jej straty? Naliehavou úlohou bolo a je „skrotenie moci“. Implikuje nevyhnutnosť čeliť bez „bázne rozkazu a jeho ostne“. „Slobodný je ten človek, ktorý sa vedel vyhýbať rozkazom“. Canetti si kedysi poznamenal, že „človek zhromaždil múdrosť všetkých svojich predkov a hľa, aký je hlupák“, čo znamená, že sa nedokázal poučiť.

Masa a moc je dielom, ktorého čítanie by malo nabádať a viesť práve k poučeniu. Je dielom trvalým, príručkou života, po ktorej možno siahnúť zakaždým, keď človek zažil čosi z oblasti masy a moci a potrebuje o tom popremýšľať. Je dielom, ktoré pomáha, nie v tom zmysle, že by dávalo návod na konanie, ale v tom zmysle, že pomáha triediť myšlienky, objasňovať zažité, ale ešte nestrávené, nevyhodnotené. V Canettiho diele sa nájdú podnety na stratégie správania sa v situáciách, keď treba čeliť mocným. Nečudo, že *Masa a moc* patrila pred rokom 1989 medzi „prohibitívna“ univerzitnej knižnice a všeobecne prístupnou sa stala až po novembri 1989.

1

GEORGE STEINER
CANETTIHO MASA*Encounter, roč. 19
1962*

Kulturphilosophie (filozofia kultúry) je veľmi dôležitý, vzhľadom na anglické tradície nepreložitelný termín. Jeho pôvod siaha do 19. storočia, keď toto storočie charakteristicky hľadalo náhradu za teológiu. Na jednej strane mu chýbali dogmy a ortodoxné transcendentné hodnoty a na druhej strane ho fascinovala zákonodarná a prorocká moc prírodných vied, preto sa všemožne usilovalo o nový stred, nový ústredný bod, z ktorého by bolo možné triediť sústavne sa rozrastajúcu materiálnu a duchovnú skutočnosť. Je to klasické storočie systematického fragmentu, jemne pospriadaných štruktúr princípov a ideí, veľkoryso spájaných, ale vždy s pochybnosťami, štruktúr, čo sa usilovali zachytiť dynamické a nepoddajné problémy logiky, histórie a estetiky. Na Coleridgeovu *Constructive Coadunative Philosophy*, na Heglove triády, na Micheletove a Tainove protosociologické práce, na pyšnú, bizarnú stavbu Comtovej teórie dejín sa spätne pozerať ako na zbierku zastaraných konštrukcií pokrytých pavučinami. Z tohto bezohľadného zápasu o absolútnu víziu si svoju priliehavosť udržala len Tocquevillova predvídavosť a Nietzscheho zlovestná jasnozrivosť.

Avšak táto posadnutosť filozofickými konštrukciami, „totalizáciami“ a teoretickými projektmi, zjavná rovnako vo Wagnerovej estetike, ako v Marxovej ekonómii, podnietila fascinujúci spôsob argumentácie a bádania, pohybujúci sa na pomedzí imaginácie a analýzy. *Kulturphilosophie* - toto špekulatívne znovupredvedenie či usporiadanie dejinnej totality metafyzicky, sociologicky aj poeticky zároveň - má v podstate nemeckú a stredoeurópsku príchuť. Z Toynbeeho kolosálneho zámeru a triezvych objavov Lévi-Straussa však vidno, že kultúrne filozofie sú aj inde. Tradícia je však nemecká. Odvodzuje sa od Hegla, Nietzscheho a Burckhardta; má kľúčový význam pre neskoré Freudove práce. Vďačíme jej za diela Karla Krausa, Waltera Benjamina, T. W. Adorna a Hannah Arendtovej. Spengler tento „žánr“ doviedol k absolútnemu vrcholu, hraničiacemu s paródiou.

Anglická reflexia, ktorá sa v tomto ohľade odlišuje od americkej, má tendenciu byť buď ironickou alebo nudnou. Ako to Hazzlit napísal o Coleridgeovom projekte organického idealizmu: „Hobbes veľmi dobre upozoroval, že človek sa stáva dokonale múdrom alebo dokonale hlúpy len prostredníctvom slov.“ Pre tento názor jestvujú dva dôvody. V empirickej tradícii (odkaz na Hobbesa je tu adekvátny) sa oblasť poznania a poznávacie metódy odlišujú všade, kde je to možné. Nenávisť nedôvera, s akou akademická obec v Anglicku naďalej hľadala na sociológiu, má svoj pôvod práve v zmysle pre systematické rozlíšenia. Veci sa nemajú chaoticky miešať. História, psychológia, ekonómia, geografia a politická veda majú svoje rôzne slovníky a funkcie. *Kulturphilosoph* je teda *a priori* babrák.

Je tu ešte druhá, skrytejšia námietka. V angličtine znamená zvrät „pekné písanie“ kompliment, pred ktorým sa treba mať na pozore. Moderný Angličan je nedôverčivý voči elegancii, vášni, či štýlu v próze takmer rovnako, ako voči pohodliu. História Macaulyho reputácie je toho jasným dôkazom. Nevýrazný, neutrálny diskurz sa pokladá za záruku profesionálnej integrity. Carlyle a Ruskin vypadli z aktívnej vedeckej a študijnej činnosti v podstate kvôli ich štylistickému géniu, kvôli rozhodnutiu urobiť z historickej či politickej argumentácie vysoké literárne umenie. Pod tlakom charakteristického štýlu sa zložité a často významné myšlienky pokladajú za zastarané námesačnosti.

Coleridge však nástojil na tom, že sloveso „vedieť“ je aktívne; štýl je reč v akcii - znova a znova sa pokúša dať artikulovaný tvar potenciálnym možnostiam vedomia. *Kulturphilosoph* (Nietzsche je evidentný prípad) robí zo svojho štýlu, zo syntaxe svojej argumentácie vec samu. To, čo sa povie, nemožno odlišiť od spôsobu, akým sa to povie. Nemožno to ľahko parafrazovať. Každý veľký pokus o *Kulturphilosophie* má vo svojej poetickej živosti medzi možného prekladu. Profesionálneho filozofa a akademického historika táto nápadná primárnosť štýlu odpudzuje.

Skutočne kľúčovým pojmom je pojem „profesionál“: *Kulturphilosoph*, ktorý je šťastí umelec, šťastí dobrý štylista a šťastí filozof, však býva neraz amatér a *outsider*. Často je tiež tvorcom jedinej, všetkozahŕňajúcej, zvláštne členenej knihy (človeku prídu na um Spengler a Weininger). Ďalšie práce takýchto autorov budú bludnými balvanmi na stavenisku obrovskej stavby. V Coleridgeovom prípade sú tieto balvany reálne a budova - *omnium*, systém loga - je tiež. Pri prechádzke týmto *terrain vague* (konotácie s francúzskymi termínmi sú úplne správne) profesionál len pokrčí nosom. Francúzi tu majú naporúdzi repliku

motivovanú karteziánskou požiadavkou jasnosti a presnosti: *ce n'est que de la littérature*.

Canettiho kniha je literatúrou. To treba zdôrazniť. Jeho predchádzajúcou prácou bol román. Od svojho publikovania v roku 1935 viedol román Zaslepenie (v angličtine vyšiel pod zvláštnym titulom Auto-da-Fé) obdivuhodne intenzívny podzemný život. Kniha je desivou parabolou bibliománie, erotického zotročenia a agorafóbie. Bibliografia Canettiho novej knihy, Masa a moc, vyvoláva dojem presne takej čudne labyrintickej knižnice, v akej hrdina románu viedol svoju uštvajúcu existenciu; siaha od Tertulianovho De Spectaculis po Dejiny Dahomé od A. Dalzela (1793) a Šialenstva Vailaly od P. E. Williama (Port Moresby, 1923).

Canetti ako spisovateľ myslí v obrazoch, čo je jeden z určujúcich znakov *Kulturphilosophie*. Tam, kde sa špeciálna alebo tradičná disciplína podujíma na odbornú argumentáciu, smerujú veľké koncepty „filozofie kultúry“ k obrazu a metafore. Nemá veľmi zmysel oceňovať určitú zrozumiteľnosť práve pri metaforickej argumentácii, čo býva nepochopením a zlým čítaním, k akému vedie doslovné chápanie mnohých najlepších partíí prác Nietzscheho alebo Karla Krausa. Nemá veľmi zmysel čítať Zarathustru alebo Posledné dni ľudstva bez jasného vedomia, že argumentácia je metaforická a že nateraz plní nároky mýtu a obrazu.

Canetti si to sám dobre uvedomuje. Začal písať zvláštny komentár k všeobecnejšiemu textu o násilí. Obsedantne ho zaujíma autorita násilia, organizovaného alebo nekontrolovaného, v tkanive a krízových momentoch ľudských činov. Podľa Canettiho sa hra neľudských síl, charakterizujúca rovnako primitívnu spoločnosť ako aj modernú politiku, kde vojna je len konkrétnym príkladom, sústreďuje vo vzájomnom pôsobení Masy a Moci (ako vedel už Canetti, veľké písmená sú tu užitočné; do angličtiny alebo do iného jazyka sa tak dostane niečo z nemeckého zmyslu pre absolútne).

Canettiho analýza povahy a pôvodu nás je brilantná. Metafora nám dovoľí súhlasit' s tvrdeniami aj tam, kde sa predsa len musíme pýtať na štruktúru, čo sa za tým všetkým skrýva. Je ťažké presne rozlíšiť hranice oddeľujúce poľujúcu a vojnovú svorku. Vzťah medzi štvanicou a vojnovou bitkou je naozaj zahmlenejší ako Canetti pripúšťa. Z dôkazov, ktoré získali antropológovia na Novej Guinei vyplýva, že v primitívnej vojne je prítomný herný prvok, čo ju radikálne odlišuje od rituálnej vážnosti poľovania. Rovnako nie som presvedčený o autorovej teórii osamotenosti katolíckeho individua v rámci štruktúry spoločenstva. To najpodstatnejšie z knihy však nie je celý systém všeobecne, ale skôr čiastkové, obrazné uchopenia vecí.

V kapitole o analogických javoch skúma Canetti mimoludsky prírodné paradigmy masy. Vďaka vlastnostiam ako pohyb, mnohonásobnosť a rozpínavosť, sú oblie a les, dážď, vietor, more, piesok a oheň masou. Najmä oheň je organickým náprotivkom sebaoproduktujúcej, deštruktívnej dynamiky ľudskej množiny. Odtiaľ pochádza, podľa Canettiho argumentácie, ohňový tanec Indiánov Navajo či extatické sebaobetovanie obliehaných miest a šialených náboženských siekt. Masa sa stáva ohňom. Jestvujú však aj subtilnejšie načrtnuté obrazy dravých, natlačených, slepo sa rútiacich a namáhajúcich sa mestských svoriek. Tajomný, štatisticky absurdne rýchly pohyb ľudskej spermie inšpiruje Canettiho k sugestívnym dohadom o márnivom mrhaní a prežití. Autor sa usiluje rozdeliť národy podľa masových symbolov:

„Masovým symbolom Nemcov bolo vojsko. Ale vojsko bolo viac než vojsko: bol to pochodujúci les. V žiadnej modernej krajine sveta nezostal cit pre les taký živý ako v Nemecku. Nehybnosť a paralelnosť vzpriamených stromov, ich hustota a množstvo napína Nemca hlbokou a tajuplnou radosťou. Dodnes rád vyhľadáva les, v ktorom žili jeho predkovia a precitňuje svoju jednotu so stromami. Ich čistota a vymedzenosť jedného voči druhému, zdôrazňovanie vertikál - to všetko odlišuje tento les od tropického, kde sa popínajúce rastliny vzájomne prerastajú všetkými smermi. V tropickom lese sa pohľad stráca v blízkosti; chaotická, rozčlenená masa, žijúca najpestrejším životom, vylučuje akýkoľvek cit pre pravidelnosť a rovnomerné opakovanie. Les mierneho pásma má svoj názorný rytmus. Pohľad, kľúčici pozdĺž viditeľných kmeňov, končí v stále rovnakej vzdialenosti. Jednotlivý strom je však väčší než jednotlivý človek a rastie stále ďalej do rozmerov obrie hrdinu. Jeho pevný postoj má v sebe aj veľa z cnosti bojovníka. Kôra, ktorá by nám na prvý pohľad mohla pripadať ako pancier, sa v lese, kde je veľa stromov rovnakého druhu, ponáša skôr na uniformu jedného druhu vojska. Vojsko a les pre Nemca vo všetkých ohľadoch splyvali, bez toho, že by si to uvedomil.“

V myšli sa vynárajú námietky; prečo severoamerický les pôsobí ako médium samoty, ako katalyzátor anarchického, neúctivého chytráčenia stopára a hraničiara? Canetti tvrdí, že putovanie púšťou - množstvo jedincov presúvajúcich sa cez more piesku - je archetypom židovského vedomia; hranice a labyrint mestského geta však toto vedomie formovali presne tak isto. Bolo by však naivné oponovať metafore. Canettiho

nápady len podnecujú predstavivosť. Ba čo viac, miestami sa zdá, že autor má naozaj pravdu. Jeho analýza súvislostí medzi peňažnou devalváciou 30. rokov a rozpútaním vražednej masovej hystérie je klasickou ukázkou politického a sociologického chápania vecí. Keď milión neznamená nič v zmysle peňazí, začne málo znamenať aj v zmysle života!

„Na náhle znehodnotenie osoby sa nikdy nezabúda, je príliš bolestivé. Človek ho so sebou nosí celý život - pokiaľ ho nemôže zvieŕť na niekoho iného. Ale ani masa ako taká na svoje znehodnotenie nezabúda. Človek má potom prirodzený sklon nachádzať niečo, čo platí ešte menej ako on sám, čím môže opovrhovať rovnako, ako iní opovrhovali ním. Nestačí prevziať toto opovrhnutie tak, ako ho našiel, držať ho na rovnakej úrovni, ktorú malo, než k nemu siahol. To, čo človek v takej situácii potrebuje, je proces *ponižovania*.“

Nemecká masa tak bola pripravená obrátiť sa proti tým, o ktorých si myslela, že majú špeciálne, výhodné vzťahy k peniazom - proti Židom. Človek by mohol ísť ešte ďalej ako Canetti a napísať, ako sa vyvíjali vzájomné súvislosti medzi peňažnou infláciou a brutaliáciou spoločenských hodnôt.

Druhá časť, venovaná moci, je menej vzrušujúca. Pojem autokratického vodcu ako človeka, ktorý prežil masu, je veľmi zaujímavý, spracovaný je však len povrchne. V pozadí nepresvedčivo presvitá obraz spermy. Niektoré Canettiho najobjavnejšie postrehy už mali svoje anticipácie, hoci ich ohlas je nepochybne náhodný: analýza iracionálneho tyrana, analýza polôh človeka kľáčiaceho a ležiaceho tvárou k zemi ako aj úplnej samoty kata a obete, sú paralelami myšlienok rozpracovaných vo veľkom Wittfogelovom diele *Orientálny despotizmus*. Ešte rušivejšie pôsobí arogantné vyrovnanie sa s Freudom, ktoré Canetti pripája k vlastnému, inak dosť plochému spracovaniu notoricky známeho Schreberovho prípadu.

Napriek svojmu veľkému rozsahu pôsobí *Masa a moc* ako fragment, ako *work in progress*. Podobne ako mnohé knihy z oblasti kultúry a filozofie, publikované v poslednom čase, sústreďuje sa na primárne otázky modernej sociálnej teórie: čo sa zvrátilo v štruktúre západnej civilizácie a ľudskej vzdelanosti, že prepuklo politické barbarstvo? Aká cesta viedla od Voltaira k mučeniu v Alžíri? Prebúdza vzdelanie v psychike protireakciu v podobe divožstva? Ak chceme hovoriť o budúcnosti kultúry alebo spoločnosti vážne, musíme si položiť túto otázku. Podobne ako *Pôvod totalitarizmu* Hannah Arendtovej a Bettelheimovo

Osvietené srdce, pomôže nám Canettiho vnútorne rôznorodá, ale nesmierne obširná esej klásť túto otázku presnejšie. Je jedným z potrebných predslovov k výskumu neludskosti.

Z anglického originálu *Canetti's Crowd*
preložila Dana Matejovová

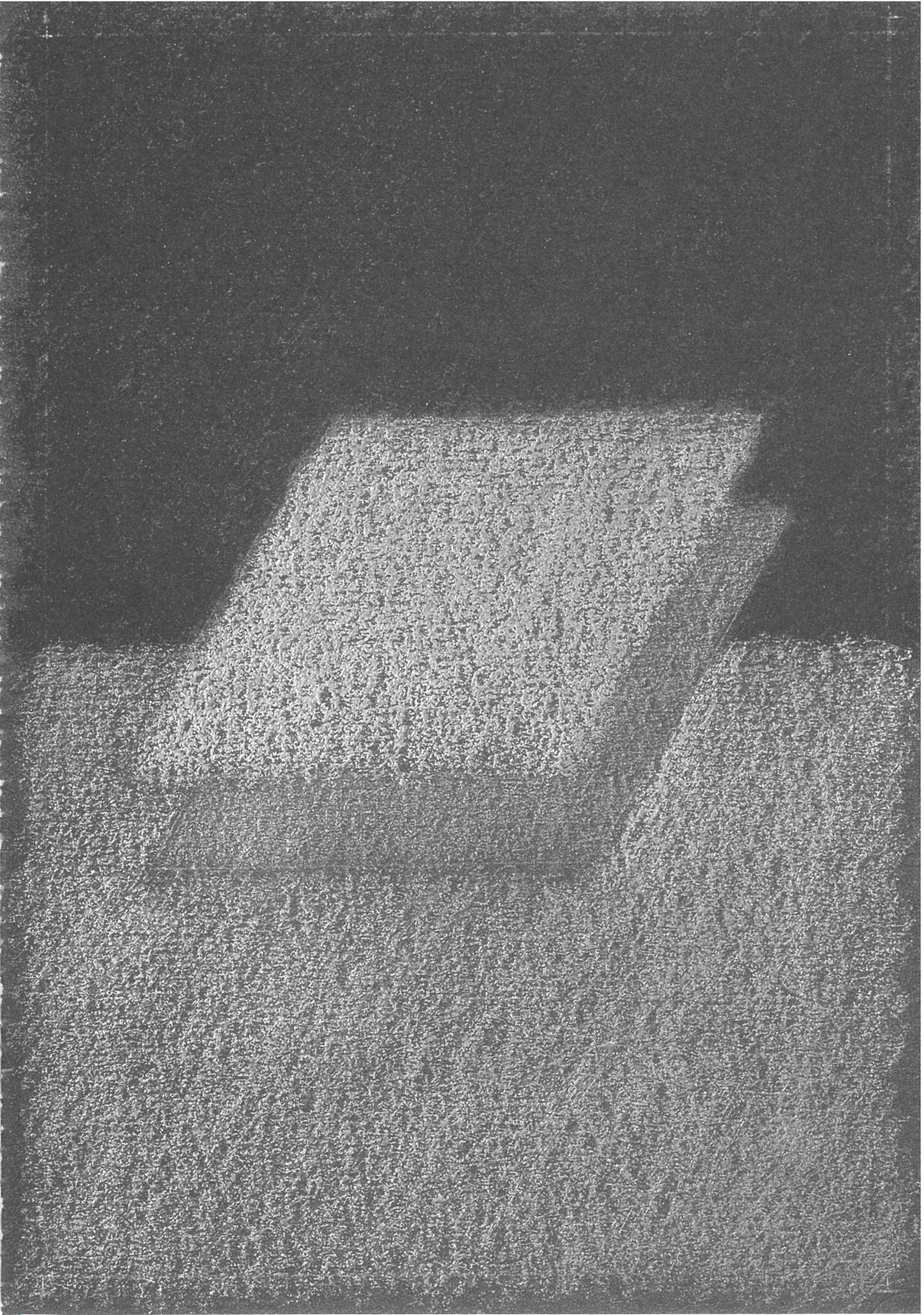
2

NORMAN COHN
ÚTROBY MOCI

New Statesman, roč. 64
7. september 1962

Elias Canetti, pôvodom Bulhar, výchovou stredo-európan, žijúci od roku 1939 v Anglicku, bol doposiaľ známy skôr ako dramatik, najmä však ako autor pozoruhodného románu, publikovaného v nemčine pod názvom *Die Blendung* (Zaslepenie) a v angličtine pod názvom *Auto-da-Fé*; od jeho vydania uplynulo takmer 30 rokov a jeho popularita stále rastie. V knihe *Masa a moc*, po prvý raz uverejnenej v nemčine v roku 1960, ktorú prednedávnom do angličtiny skvele preložila Carol Stewartová, sa Canetti pustil do neprebádaných končín, do ťažko prístupnej krajiny nikoho, rozprestierajúcej sa ponad hranice kultúrnej antropológie, hlbinej psychológie a politickej sociológie. To je, samozrejme, vynikajúca pôda pre intelektuálnych šarlatánov; niektorí z nich tu naozaj získali svetové meno. Napriek výhradám, ktoré dielo vyvolalo, jedno je isté: Canetti nie je šarlatán. Možno veriť nakladateľskej reklame na záložke knihy, kde sa hovorí, že autor venoval svojim bádaniam štvrtstoročie; v samotnej knihe badať nielen autorovu nesmiernu sčítanosť, ale aj seriózny prístup.

V knihe sa vyskytujú narážky na ďalšie zväzky a to je možno jeden z dôvodov, prečo problémová téma v tomto zväzku čitateľovi akoby stále unikala. Niežby na samotnom písaní bolo niečo kryptické - naopak, smeruje k rozptýlenej fragmentárnosti a opakovaniu, avšak celá kniha by len získala, keby nemala až 470 strán. Téma je však spletitá, odvíja sa len postupne na ploche zhruba stovky náčrtov a úvah, v kapitolách s najrozmanitejšími názvami, od *Vojnovej koristi Jívarov*, *Nemecko a Versailles*, *Cvičenie prstov u opíc*, *Záchrana Jozefa Flavia*, po *Moc odpúšťať*, *Negativizmus a schizofrénia*, *Otroctvo* a *Rastúci trón byzantského cisára*. Táto kniha by sa celkom dobre dala používať

ako zbierka antropologických a historických kuriozít, pričom niektoré sú vsuknuté zberateľským úlovkom: správa očitého svedka o príšernej panike, ktorá vypukla v chráme Božieho hrobu v Jeruzaleme na Veľký piatok roku 1834, je skutočne mimoriadne cenným nálezom. Predsa však knihu spája jedna dejová niť, po ktorej rozuzlení sa ukáže, že ide o tému premyslene členenú a sugestívnu.

Takmer polovicu knihy tvoria úvahy o mase - toto slovo sa používa v najširšom zmysle, takže zahŕňa takmer všetky možné druhy kolektivity, dokonca národy vo vojne, ktoré sú „dvojitou masou“, alebo cirkvi, ktoré sú „pomalou masou“, pohybujúcou sa za neviditeľným cieľom mimo tohto života. Osobitnú pozornosť venuje autor tomu druhu skupiny, ktorá je menšia ako masa, ale často môže pôsobiť ako jadro kryštalizujúcej sa masy: ide o svorku, definovanú ako malý húf desiatich či dvadsiatich mužov, čo sa dobre poznajú, spájajú ich spoločné city a sú zapojení do spoločnej akcie. Každý počul o vojnovéj a poljujúcej svorke, ale tu sa oboznamujeme so zmnožovacou svorkou a nariekajúcou svorkou. Zmnožovacia svorka sa venuje zmnožovaniu vlastného počtu a zásob všetkého (pôvodne to boli zvieratá), potrebného na živobytie. Nariekajúca svorka je angažovaná pri oplakávaní zosnulého člena svorky (pre ilustráciu si Canetti zašiel do Warramungy v strednej Austrálii v minulom storočí - rovnako dobre by mu ako príklad poslúžili dnešné írské plačky). Rôzne druhy svoriek sa neustále premieňajú jedna na druhú. V jednej z najoriginálnejších a najpresvedčivejších častí knihy sa sleduje úloha, ktorú zohrala dynamika svorky pri formovaní náboženstiev, vrátane veľkých svetových náboženstiev. Tak môže byť hlavné (sunnitské) islamské náboženstvo v podstate chápané ako náboženstvo vojny. Kresťanstvo a šítska vetva islamu ako náboženstvá náreku. Náboženstvo pueblových Indiánov je náboženstvom zmnožovania. Naša súčasná civilizácia opúšťa tradičné náboženstvá náreku a vojny v prospech kultu produkcie, čo je moderná verzia náboženstva zmnožovania.

Druhá polovica knihy je venovaná psychológii tyranie. Canetti v nej prikročil k výskumu nevedomých zdrojov agresie a zachádza do špekulácií na vratkom základe. Agresia sa podľa neho prejavuje predovšetkým v jedení. Platí samozrejme, že dve činnosti neodlučiteľné od jedenia (hryzenie a defekácia) sú dôležité pri psychologickej interpretácii agresie, ale málokto, ba azda nikto z psychoanalytikov nepotvrdil Canettiho názor, že jedenie mŕtvov buduje v psychike ľudí obrovský priestor pre pocity viny a krutosti. (Napokon Hitler bol vegetarián.) O niečo presvedčivejší je opis, ako vstup rozkazov do psychiky akumuluje od detstva re-

sentimenty (či „ostne“) a ako sa ľudia usilujú pred nimi uniknúť v „obrátenej mase“, ako je napríklad povstanie vo všetkých revolúciách. Ale dokonca aj tu je psychológia neadekvátna - proces, ktorým sa zvnútorňujú rodičovské normy, je omnoho komplexnejší. Čo však stojí za zapamätanie, je analýza typického despotu v termínoch paranoje. Brilantnou ukážkou je záverečná štúdia Schreberovho prípadu. Canetti predstavuje paranoika Schrebera, ktorý už bol námetom jednej z najznámejších Freudových prác, ako ukážku fantázií, ktoré transformovali tvár Európy a zmenili chod svetových dejín, len čo sa stali obsesiami aj pre druhých. Táto štúdia, hoci bola napísaná v roku 1949, ešte vždy máta našu predstavivosť.

Canettiho kniha má veľa nedostatkov a veľa predností. Intelektuálny svet, v ktorom sa Canetti pohybuje, je nekonečne vzdialený svetu súčasných sociológov a historikov. Jeho príklady zriedka súvisia so špeciálnymi štruktúrami spoločností, v ktorých sa vyskytli; hoci autor samozrejme vie, že ekonómia ľudskej psychiky sa v priebehu histórie veľmi zmenila, často to vyzerá tak, akoby na to zabudol. Vyžíva sa práve v tom druhu zovšeobecnení, ktorým by sa bádatelia v oblasti spoločenských vied mali vyhýbať - aspoň tak ich to učia. Navyše aj podľa kritérií bežného zdravého rozumu a bežnej skúsenosti sú niektoré jeho poznámky absurdné. Autorova posadnutosť sebeckou a agresívnou stránkou ľudskej povahy a jeho vyhýbanie sa všetkým normálnym ľudským citom a radostiam pripomína prvých Freudových žiakov s ich maximálne vystupňovanými obrazoborectvom, ktoré nemalo veľa spoločného s hlbinnou psychológiou dneška. O láske matky k vlastnému dieťaťu sa tu hovorie, že „matka má teraz dva žalúdky namiesto jedného...“, tehotenstvo sa jednoducho prejavilo navonok“.

Takéto pasáže (a je ich dost) nevedú k ničomu, okrem podozrenia, že ich autor nenávidí ľudstvo. Ale napriek tomu je kniha impozantným výkonom. Málokto - sociológov a historikov nevynímajúc - naozaj premyslel skutočnosť, že v polovici 20. storočia boli celé kontinenty od Calais až po Vladivostok niekoľko rokov pod absolútnou vládou hŕstky paranoických megalomanov, z ktorých každý má na svedomí milióny mŕtvych (nerátajúc vojnové obeť). Ešte menej ľudí sa pokúsilo seriózne spracovať tieto aspekty s dosahom pre naše chápanie politického človeka. Hoci autor spomenul len Hitlera a Stalina, jeho kniha je učeným, premysleným a odvážnym pokusom zaoberať sa týmto problémom. Ako taká si zaslúži uznanie a vďačnosť.

Z anglického originálu *Entrails of Power*
preložila Dana Matejiová

3

RICHARD D. LAMBERT

American Political Science Review, roč. 57
december 1963

Táto kniha fascinuje a zároveň rozčuľuje. Mnohé jej zistenia sú brilantné, je plná elegantných analýz, próza sa často blíži k poézii, hoci je to preklad z nemčiny. Pojmová vynachádzavosť a objavovanie ďalších skrytých významov vecí v čitateľovi často vyvolávajú náhly záblesk poznania, pocit, že sa konečne objavil primeraný spôsob usporiadania mnohých doteraz nestructurizovaných pozorovaní. Ale na konci toho všetkého si človek uvedomí, že ide len o veľkú ilúziu.

Canetti začína tým, že masu charakterizuje ako organizmus s identifikovateľnými vlastnosťami, ktoré sú odlišné od vlastností jej jednotlivých členov. Mechanizmus každej masy je metaforicky odvodený z fyziky; hmotné častice si zachovávajú odstup vďaka svojmu inherentnému elektrickému náboju. V prípade ľudských bytostí je paralelným javom univerzálny strach z dotyku. Prejavy typické pre masu sú teda príležitostí, keď sa energetické polia vybiťajú, čo vedie k narážaniu častíc na seba, zrušenie rozdielov (ľudí, statusov) a k rozjarujúcemu pocitu rovnosti. Taktovo uvoľnená energia utvára v mase pudenie k rýchlej expanzii, zameranie na cieľ, nech by bol akýkoľvek a pocit eufórie medzi členmi masy. Hoci autor túto metaforu explicitne nespomína, zdá sa, že práve z nej pramení popis znakov a funkcií masy, najmä tých, ktoré nazýva štyrmi spoločnými vlastnosťami masy: obsedantné úsilie o rast, stav rovnosti medzi jej členmi, úsilie o čo najväčšiu hustotu a výber cieľa či smeru pohybu. Na základe rozličnej intenzity týchto vlastností sú masy buď uzavreté alebo otvorené - v závislosti od toho, či sa rýchlo rozrastajú alebo či ich obmedzujú určité hranice; sú rytmické alebo stagnujúce - podľa toho, nakoľko sa oddaľuje moment vybitia; napokon tieto masy sú pomalé či rýchle - v závislosti od naliehavosti cieľa, ktorý masa sleduje.

Canetti hovoril doteraz o relatívne neštrukturovaných, spontánne nahromadených celkoch, ktoré máme zvyčajne na mysli, keď hovoríme o mase. Na ďalších stranách sa však začne označovať ako masa takmer akákoľvek rozmanitosť, dokonca aj tie najštrukturovanejšie a najstabilnejšie typy, od rodiny po organizovanú cirkev a štát. Svetové náboženstvá napríklad domestikovali masu používaním rituálov a spoločných

bohoslužieb, aby tak opakovaním nahradili tendenciu masy k rastu a pripútali jednotlivcov k náboženstvu tak, že v nich vypestovali návyk na malé, kontrolované dávky radostného vzrušenia. V priebehu tohto prekrývajúceho posúvania pojmov sa Canetti dostal na ďalšiu úroveň svojho diskurzu. V zhode s tradíciou takých vplyvných teoretikov ako bol Freud a jeho žiaci, nie je Canettiho cieľom nič menšie, ako z jedného momentu vyvodiť vysvetlenie toho, čo sa v nevinnejších časoch nazývalo ľudská prirodzenosť. Ak mám hovoriť o základateľoch tejto tradície, bude Canetti asi bližší Adlerovi a Jungovi než Freudovi, a tak základná téma a povaha argumentácie najväčšmi pripomína ich psychoanalytickú heterodoxiu. Hľadanie prvého hybného momentu ľudského správania vedie Canettiho k výprave za primitívnymi zdrojmi, kde sa zrejme základná ľudská psychoanalytická výbava exponuje a fixuje, a odkiaľ sa prostredníctvom moci a štátu - nie rodiny, ako je to u Freuda - premieta do najzákladnejších ľudských vzťahov. Treba poznamenať, že Canettiho prvý hybný moment je sociogenický, nie psychologický. A tak, ako to bolo v prípade masy, aj tu idiosynkratické charakteristiky hercov v tejto dráme sú buď irelevantné, alebo sa ich obmeny prípadne berú do úvahy len v dimenziách moci.

Povaha moci v Canettiho systéme vyplýva zo zhody jediného biopsychologického pudenia s funkciami ostatných individuí a s celou skupinou pri uspokojovaní tohto pudenia. Najelementárnejším ľudským inštinktom (autor síce nepoužíva tento termín, ale akiste ho má na mysli) je primitívne štvanie, zabíjanie a pohlcovanie zvierat ako potravy. Sem patrí priblíženie sa, dotyk, použitie tlaku, deštrukcia, včlenenie do vlastného tela a ekrementácia. Základnými symbolmi tohto procesu sú ruky a prsty, najmä ukazovák, a ďalej zuby; všetky tieto orgány zastupujú mnohé funkčné symboly, čo sa vyskytujú vo Freudovej alebo azda ešte skôr v Jungovej analýze, hoci by sa na tieto konkrétne účely samozrejme mohli nájsť iné symbolické ekvivalenty. Mocenské vzťahy sú teda extrapoláciou základného procesu, v ktorom sa silnejší správa k slabšiemu ako k prenasledovanému zvieratú. Spoločným prvkom v mocenských interakciách je príkaz, ktorý aj pre toho, kto ho dáva, aj pre jeho adresáta odzrkadľuje práve opísaný proces. Pri vydávaní rozkazu silnejší navodzuje v adresátovi úzkosť pre jeho nesplnenie; Canetti to nazýva „osteň“. Každý osteň pretrváva, kým sa vybitím neotupí v ekvivalentnej situácii, kde osoba, ktorá predtým rozkaz vydávala, je teraz zasa jeho adresátom. Neodstránené „ostne“ sa akumulujú a rozjatrujú, čo v extrémnych prípadoch vedie k davovým psychózam, ktorých symptómy Canetti skúma práve v tomto

svetle. Keď si pripomenieme autorovu základnú tézu, ide o evokáciu spomienok na dávne štvance a oživenie jaziev z dávnych „ostňov“, čo vzbudzuje univerzálny strach z dotyku a konštituuje energetické polia, dodržiavajúce spoločenský odstup. Tieto spomienky a „ostne“ sa zasa odstraňujú, prinajmenšom dočasne, v situácii masy. „Elektrinou“, čo dodáva sociálnym vzťahom dynamiku, je teda rozdiel v silových valenciách jednotlivých osôb, pričom sociálna interakcia a sociálna organizácia predstavujú vedľajšie produkty.

Primitívne spoločenské formy, v ktorých sa tento proces odohráva, sú verziami toho, čo Canetti nazýva svorkou; je to väčšia alebo menšia primárna skupina, ktorú autor nechápe staticky, ale vidí v nej relatívne uzavretú skupinu, ktorá však má svoj vektor pohybu. Z uvádzaných verzií je to polujúca svorka, ktorej súčasným príkladom je lynčujúci dav; nariekajúca svorka, ilustrovaná dlhým výňatkom opisujúcim slávnosť *mu-hurramu* medzi šiitskými moslimami v Iráne v 19. storočí, zmnožovacia svorka, symbolizovaná rituálnym roľníckym tancom na oslavu plodnosti, a napokon komunistická bunka alebo imperialistický národ. Z charakteristík svorky ako typu masy a zo základnej mocenskej dynamiky vyplýva vojna, kde mocenský moment sa stáva záležitosťou prežitia, kde iný zomrel a ja som ostal nažive.

Táto recenzia nemôže sprostredkovať celé bohatstvo obraznosti a rozsah erudície, ktorou je práca nabitá. Môžem len povedať, že počas čítania sa budete cítiť veľmi príjemne, najmä ak chcete vychutnať živé metafory a opisy zvykov austrálskych domorodcov alebo podobné antropologické záležitosti. Canetti používa relatívne málo príkladov zo súčasnosti a dokladové materiály čerpá najmä z toho, čo by sa dalo nazvať patologickými aspektmi správania, ako to už býva u freudovcov. Nemôžem úplne zodpovedne povedať, do akej miery tu ide o viac než príjemné čítanie. Pri mnohých štrukturálnych modeloch správania sa človeku zdá, že ak by sa kde-tu pritiahla matička či zástrčka, alebo o niečo pootočila skrutka, mohlo by to celkom dobre fungovať. Pri Canettiho práci má však človek pocit, že celá štruktúra je možno len zvodnou fatamorgánou. Ako to už býva s freudizmom, marxizmom či inými podobnými filozofickými systémami, ktoré dokážu všetko zvládnuť, kritici zaútočia na celý systém, nie na jeho časti, a tak ho zničia ako nevedecký - dokonca protivedecký a neoverený - dokonca neoveriteľný. Ako sa dočítame na prebale knihy, Canettiho prívrženci, na čele s Arnoldom Toynbeem a ďalšími britskými intelektuálmi, budú obdivovať grandióznu scénu, aj keď súvislosti sú trochu zamotané.

Osobne mám pocit, že niektoré z pomenovaní, použitých na fenomény masového správania, sú veľmi užitočné, napr. termín kryštál masy, aplikovaný na relatívne stále katalytické skupiny, ktoré často masu mobilizujú. Niektoré analýzy spoločného rituálneho správania - deštruktívnosť davu a charakteristické rozbiehanie dverí a okien pri požiaroch - sú veľmi sugestívne. Canetti skutočne zozbieral veľa doteraz roztrúsených opisov masových fenoménov, čo už samo osebe predstavuje hodnotu knihy. Váham však zájsť ďalej, ako sú tieto konštatovania. Autorove taxonómie sú vždy sugestívne, ale nikdy nie sú vyčerpávajúce, ani logicky zoradené, okrem náčrtkov jeho východiskovej teórie. Zdá sa, že metafora a ilustratívna anekdota tu vystupujú ako ekvivalent dôkazu. O relatívnej frekvencii a zároveň relevancii javov, ktoré autor opisuje, sa v knihe nediskutuje, vari s výnimkou záverečnej homílie, nazvanej epilóg, kde autor dúfa, že atómová bomba nás donúti pokročiť ďalej za fázu svorky, pretože takéto vraždenie by nikto neprežil a mocenský postup by stratil význam. Má skutočne jeho systém tendenciu k racionálnej zmene? Bez opakovania celej únavnej debaty o existencii skupinového vedomia, Canettiho trúfalé privlastnenie si tohto pojmu svedčí možno o trochu väčšej úcte k literatúre, ktorej zámerom je vysvetliť kolektívne správanie na báze jednotlivých psychologických faktorov. Možno moja záverečná poznámka zoči-voči celkovej brilantnosti knihy vyznie trochu urážlivo, neviem však nájsť nijaký náznak, že by Canetti čítal diela niektorého súčasného bádateľa z oblasti kolektívneho správania, alebo v podobnej súvislosti niektorého autora z oblasti psychológie či sociológie. Táto práca je prácou osamelého ducha, so všetkými kladmi a zápormi, čo to so sebou prináša.

Z anglického originálu preložila Dana Matejovová

4

JOSEPH S. ROUCEK

American Sociological Review, roč. 31, 1966

Hoci sa Canettiho práci v nemeckom origináli dostalo v Amerike len málo pozornosti či chvály, jej anglickú paperbackovú verziu by mali s radosťou prijať sociológovia, vyučujúci politickú sociológiu a problematiku spoločenskej kontroly. Kniha poskytuje skvelé doplnkové čítanie, aj keď spôsob spracovania je dosť neortodoxný. Nie sú v nej žiadne poznámky pod

Elias Canetti pri udeľovaní Nobelovej ceny v roku 1981

čiarou alebo odkazy. Autor sa vyžíva v tom druhu zovšeobecnení, ktorým by sa bádatelia v oblasti spoločenských vied mali vyhýbať - aspoň ich to tak učia. Niektoré jeho poznámky sú skutočne absurdné, dokonca aj keď ich meriame bežným zdravým rozumom a bežnou skúsenosťou.

Publikácia má však i svoje výrazné klady. Canetti sa v nej v podstate zaoberá sociálno-psychologickými aspektmi správania sa masy a „svorky“. Dáva ich do súvislosti s mocou, ktorá pôsobí vo vnútri alebo prostredníctvom masy. Názorné príklady nachádza autor v primitívnom mýte a v rituáli, v kmeňových, rasových a národných zoskupeniach, v náboženstve, v mieri, v politike i vo vojne. V ďalších častiach sa zaoberá tým, čo nazýva „človekom, ktorý prežil“, a povahou a účinkom rozkazov. Ten, kto prežil, je produktom túžby masy po nezraniteľnom hrdinovi a vlastnej hrdinovej potreby „zabíjať, aby sa mu podarilo prežiť iných“ (s. 227) a takto živiť ustavične sa stupňujúci pocit vlastnej nezraniteľnosti.

Živé metafory spojené s antropologickými zvláštnosťami prispievajú k čitateľnosti knihy. Tá však často pôsobí na úkor vlastného problémového jadra.

Autorove náhľady a výklady sú často rozptýlené, ak nie celkom zahmlené. Môžeme len ľutovať, že v rozsiahlej bibliografii (s. 485-495) sú veľké medzery, že sa ignorujú diela Allporta, Durkheima, McDougalla, Penrosa, dokonca aj Veblena a Le Bona; autor analyzuje masu vo Francúzskej revolúcii bez odkazu na Rudého. Na záver treba vari ešte dodať, že knihe by veľmi pomohol register.

Z anglického originálu preložila Dana Matejovová